

PATOČKA A EURÓPA K pojmu *Európy* v Patočkovej filozofii dejín

RÓBERT STOJKA, Katedra filozofie a dejín filozofie FF UPJŠ, Košice

STOJKA, R.: J. Patočka and the Europe: On the Concept of Europe in Patočka's Philosophy of History
FILOZOFIA 65, 2010, No 2, p. 150

In J. Patočka's writings of the 1970s the concept of Europe plays an important role. For him Europe was closely related to the Greek idea of *taking care of the soul* and thus to the very origins of history. In the course of history, which began in ancient Greece and whose end is marked by the World War 1st, however, this idea has lost its strength. Europe in its original sense ceased to exist, being replaced by a new, Post-European period. For Patočka this means the end of history and the beginning of a *non-historical* era, in which we will have to cope with the European legacy in its positive as well as negative sense.

Keywords: History – Europe – Taking care of the soul – Philosophy of history

Výsledky Patočkovej celoživotnej práce, znalosť dejín filozofie, fenomenológie, ako aj súdobých filozofických smerov v kombinácii s jeho vlastným hlbokým premýšľaním mnohých problémov sa naplno prejavujú v oblasti *filozofie dejín* od začiatku 70. rokov minulého storočia až do jeho smrti v roku 1977. Nie sú to len dnes už najslávnejšie *Kacírske eseje o filozofii dejín*, ale aj mnohé iné texty z tohto obdobia, v ktorých dôležité, niekedy až ústredné miesto má pojem *Európy*. Patočka venuje v tejto fáze svojej filozofickej práce veľký priestor *problému Európy*, ako ho sám nazýva, pričom „jeho filozofická predstava o Evrope a jejích dějinách je nejsevěnějším způsobem zachycena v jeho posledních esejích“ ([6], 14). V tomto probléme tak, ako ho chápe Patočka, sú prítomné veľmi hlboké filozoficko-dejinné súvislosti, ktoré sa stali oprávnené predmetom jeho širokého filozofického záujmu.

Problém Európy a jej dejín, resp. filozofie dejín vôbec je veľmi obsiahla téma, čo dokazuje aj množstvo textov, ktoré k nej Patočka zanechal.¹ Pokúsim sa preto zamerať len na niektoré otázky súvisiace s *problémom Európy* tak, ako ich traktuje najvýznamnejší český filozof 20. storočia. Ide najmä o otázku *Čo je to Európa?* Čo znamená tento pojem a jeho obsahové naplnenie v jeho filozofii dejín? S tým bytostne súvisí aj otázka *vzniku Európy* a jej *zániku*. Patočka totiž otvorene uvažuje o zániku Európy a o následnej dobe *po-európskej*, ktorá nasleduje v dejinách po tomto zániku, ale toto *nasledujúce obdobie* – doba *po-európska* – ostane nateraz mimo mojej pozornosti, aj keď nepochybne obidve dejinné obdobia – doba *európska* a doba *po-európska* – v Patočkovej filozofii úzko súvisia, a to o to viac, že Patočka v podstate *stotožňuje dejiny Európy s dejinami* ako takými.

¹ Pozri hlavne *zobrané spisy*: Patočka, J.: *Péče o duši II. a III.* Praha: Oikoymenth 1999 a 2002.

Veľmi dobre si uvedomuje, že venovať sa dobe po-európskej predstavuje zložitý problém, ktorý „predpokladá predstavu o tom, čím Evropa bola, že hĺbka predčelu se změní teprve tehdy, pokúsime-li se uchopit v obrysu celek Evropy...“ ([10], 96). Pokúsím sa preto s Patočkom odpovedať len na otázku súvisiace s Európou a jej dejinami.

1. Čo to je (bola) Európa? Ako a kedy vznikla? Patočka sa otázkou Európy, jej vzniku a podstatnými rysmi jej dejín zaoberal intenzívne už od začiatku 70. rokov, pričom priamo nadviazal na mnohé predchádzajúce skúmania v oblasti dejín filozofie, vedy či kultúry. V diskusii k prednáškovému cyklu *Platon a Európa* v roku 1973 pripomína, že sa spomenutými otázkami „skoro nikdo nezabýva a že se před tím v dnešní přítomnosti přímo utíká“ ([16], 313). Obzvlášť v dnešnej situácii, keď sa nielen hovorí, ale aj prakticky a politicky koná v oblasti *integrácie* európskych štátov, vyznievajú vtedajšie Patočkove slová mimoriadne zaujímavá a *aktuálne*: „Mluví se pořád o Evropě ve smyslu politickém, ale přitom se zanedbává otázka, co to vlastně je a z čeho to vyrůstá. Slyšíte hovořit o integraci Evropy: copak je možné integrovat něco takového, copak běží o nějaký geografický nebo čistě politický pojem?“ ([16], 313). Sám na otázku *Čím je Európa?* odpovedá v tom zmysle, že ide o „pojem, který spočívá na *duchovních* základech. Pak se teprve vidí, co je to za otázku“ ([16], 313).

Nie je teda jednoduché odpovedať na Patočkovu otázku *Čím alebo čo je Európa?* Tomuto problému venuje nemalé úsilie, pretože odpoveď je potrebné hľadať v rámci filozofie dejín a ukrýva sa skutočne hlboko. „Co je Evropa,“ píše Patočka, „se... dovíme z toho, jak se tím, čím je, stala; jak se stala Evropou“ ([9], 480). Alebo opäť Patočkom podobne formulovaná téza: „Co je Evropa může být sice krátce vyjádřeno formulací, že náhled je její vůdčí životní direktiva, avšak konkrétní obsah získá tato formulace teprve tehdy, když ukážeme, *jak vznikla*“ (kurzíva R. S.; [9], 476).

Patočka moment vzniku Európy a počiatok jej dejín vidí tam, kde sa začína príbeh *celých dejín* v tom zmysle, ako ich chápe, ale aj dejín *filozofie a politiky* v ich pôvodnej, prvotnej forme – v starovekom Grécku. Sám odpovedá na potenciálne výhrady a na otázku, prečo sa týmto problémom tak intenzívne a hlboko zaoberá, odôvodnením, ktoré odkazuje jednoznačne na spojenie Európy a jej dejín. V tomto prepojení vidí aj zásadnú úlohu vlastnej filozofie dejín, ktorej úlohou je „reflektovat na to, co... vytvořilo dějiny. *A dějiny jsou dějiny Evropy, a neexistují žádné jiné. Všechno ostatní je analistika* na docela jiné úrovni, ne na úrovni *kontinuity jisté jednotné úlohy*, která je schopna universalizace“ (kurzíva R. S.; [16], 343). Čo je ale tou *jednotnou úlohou*, ktorú sme schopní v pojme Európy a dejín samých reflektovať? Uvedené úvahy nás vedú k otázke *Ako vznikla Európa?* Znova sa nám ponúka zjednodušená Patočkova odpoveď, inšpirovaná Husserlovou *Krízou*, že Európa vznikla z *filozofického nahliadnutia*. To však pri podrobnejšej analýze ako odpoveď nepostačuje, a to nielen nám, ale ani Patočkovi. Ako teda Európa vznikla? Čo je *to*, čo robí Európou Európou v Patočkovom chápaní?

V Patočkovej filozofii dejín nenájdeme na jednej strane žiadnu *zákonitosť dejín*, ktorú by bolo možné vo filozofickej či vedeckej reflexii odhaliť: „Dějiny nejsou nějaký lidský evoluční zákon, nýbrž dějiny vyvstávají z lidské svobody jako úloha... dějiny formulují úkol tu nejvlastnější lidskou možností uchránit, předat ji jako problém a jako možnost opakování dál – za stále nových okolností. To myslím, že je pojem a problém dějin“

([18], 297). V tomto duchu vymedzuje aj svoje chápanie dejín ako také, ktoré „uchováva dejinné, aniž by se snažilo nalézt nějaký zákon dějinného vývoje“ ([19], 232). A ešte raz to Patočka pripomína v autorskom strojopise z pozostalosti s názvom *Schéma dějin*, keď konštatuje, že „... je v *povaze* dějin, že neznají nic definitivního a do budoucnosti nemohou nic dokazovat“ ([21], 265).

Na druhej strane je však predsa len možné „hovořit v dějinách o kontinuitě...“ ([21], 265), a teda aj v pojme Európy odhaliť nejakú spoločnú *vodiacu niť*, spoločný *motív*, ktorý je možné označiť za hnaciú silu Európy. Vzniká tu však *paradox*: Ak dejiny ako také sú *dejinami Európy*, ako je možné *hovorit' o konci Európy a zároveň odmietat' koniec dejin* (teda niečo *definitívne* vo vzťahu k dejinám) v záujme *dejinnosti*, ktorá je u Patočku dominantná? Tento problém ponechám však zatiaľ bokom, budem sa mu venovať v záverečnej časti tohto textu.

Vráťme sa teraz späť k problému vzniku *Európy* a definovaniu tohto pojmu. Čo je spoločným základom, resp. motívom *Európy*? Na túto otázku dáva Patočka jednoznačnú odpoveď, podloženú mnohými úvahami a analýzami v rámci svojej (nielen) neskorej filozofie dejín. Je to mnohokrát zdôraznená idea *starostlivosti o dušu*. Táto idea, presnejšie jej pôvod, sa vo filozofii spája s postavami *Demokrita, Sokrata a Platóna*. Ich filozofickým myšlienkam venoval Patočka vo svojich analýzach a úvahách nemalý priestor. I. Chvatík pripomína, že už od raných textov českého filozofa je možné sledovať, že „Platón a jeho Sokratés jsou pro Patočku nejen prototypem veškerého filosofování, ale i vlastní zakladatelé evropské civilizace, duchovní zakladatelé Evropy“ ([5], 2). Tu Patočka identifikuje onen veľmi dôležitý *bod dejinného obratu*, onen medzník oddeľujúci, ako to deklaruje vo svojej koncepcii filozofie dejín,² epochu *pred-dejinnú* od *dejinnej*, a teda od samotného *vzniku dejín*. Preto je pre neho postava Sokrata v dejinách filozofie postavou nenahraditeľnou³ a preto taktiež nerozlučne *súvisí* pojem *Európy* ako určitého duchovného útvaru s myšlienkou starostlivosti o dušu: „Sokratés jako filosofický symbol vyznačuje bod obratu, který pro Patočku odděluje epochu *předdějinnou* od *vlastních dějin*. Tyto dějiny jsou podle Patočky dějinami Evropy a zároveň dějinami péče o duši“ ([5], 3).

Spomenutý bod obratu v trvaní spoločenstva, ktorým je vznik dejín, nie je však možné jednoznačne časovo určiť. Ide v podstate o *proces*, ktorý Patočka často spája so *vznikom polis a západnej filozofie samej*. Naproti tomu Sokrates žije v období, keď grécka a hlavne aténska *polis* prežíva svoj *vrchol*, ale keď sa už zároveň množia príznaky jej *úpadku*. Tento úpadok, na ktorý upozorňuje Sokrates sám (možno ako prvý Aténčan!), dostávajú sa tak do zásadného *konfliktu* s obcou, neskôr zažíva práve Sokratov nasledovník a žiak – Platón. Patočka na viacerých miestach pri interpretácii Platonovej filozofie dokonca tvrdí, že *celá* jeho filozofia je motivovaná konfliktom medzi filozofom (Sokratom) a obcou (*polis*) a že je tak pokusom *filozoficky vyriešiť* tento konflikt.⁴ Platón reaguje na konflikt Sokrata a obce a na Sokratovu smrť filozofickým spôsobom, t. j. „rozvr-

² Patočka v rámci svojej koncepcie filozofie dejín rozlišuje *tri stupne* (alebo epochy) ľudského diania: nedejinný stupeň, pred-dejinný stupeň a vlastné dejiny (pozri: [13]; 47, 291).

³ K významu postavy Sokrata v Patočkovej filozofii pozri napríklad ([8]; [7]; [24]).

⁴ Azda najzrejmšie je to v prednáškovom cykle Patočku *Platón a Evropa* (pozri [16]).

hem obce, v ktorej *filosof môže žiť*, v ktorej môže žiť človek, jenž je s to provádět péči o duši...“ ([16], 226).

Z tejto reflexie Sokratovho osudu na jednej strane a z *katastrofy polis* na strane druhej vyrastá podľa Patočku Platonova (a vôbec prvá) systematická úvaha o štáte – Platonov dialóg *Štát*. Aj preto vo vzťahu k tomuto dielu Patočka tvrdí: „Co tento spis znamená, se nedá vůbec doceniť“ ([16], 226). Platon analyzuje Sokratove myšlienky a filozoficky rozvíja koncepciu starostlivosti o dušu novým spôsobom, pričom oproti svojim filozofickým predchodcom dáva dôraz na principiálnu jasnosť. Je to práve tento dôraz, ktorý „podľa Patočky stojí u zrodu dejinného sveta v našom evropském smyslu, a tudíž u zrodu Evropy“ ([6], 12).

Pojem Európy a jej vzniku je tak pre Patočku nerozlučne spätý s myšlienkou starostlivosti o dušu a oddeľuje pred-dejinnú epochu od dejinnej: „Starost o duši... je tedy tím, co vytvořilo Evropu – tuto tezi lze zastávat beze vší nadsázky“ ([13], 88). V súvislosti s dejinami – teda s dejinami *Európy* – to potom znamená: „*Dějiny Evropy* jsou z velké části... *dějiny pokusů o realizaci starosti o duši*“ ([16], 181).

Starostlivosť o dušu je princípom, ktorý robí Európu tým, čím je (resp. bola) – je to *cesta* európskej tradície, založenej na *rozumovom nahliadnutí*, a aj keď nie je „v žiadnom prípade jednoduchá a nepretržitá“, je predsa len „ve smysluplné logice srozumiteľná“ ([10], 101). Najpodstatnejšie je však to, že „má jadro, obrnené proti katastrofám a kolapsom..., schopné stále nových forem jednoty, možná obsáhlejších a *formálnějších*“ ([10], 101).

Ako Patočka charakterizuje samotnú starostlivosť o dušu v kontexte so skúmaným problémom Európy? Myšlienku starostlivosti o dušu v *individuálnej* rovine skúma Patočka na príklade Sokrata ako „ustavičné zkoumání našich názorů o tom, co je dobré. Každý náš akt, každá naše myšlenka i každý náš čin, je ve formálním smyslu směřování za něčím, za nějakým cílem... A zkoumáme tak, abychom to, co jsme jednou nahlédli, také udrželi“ ([16], 255).⁵ Vo vzťahu k *obci*, teda k spoločenstvu ľudí, v ktorom žijeme, v súčasnosti azda k *celému ľudstvu* ako možnosť, vyplývajúca z globálneho chápania problémov,⁶ je starostlivosť o dušu „péči o duši vlastní a v ní zároveň o duši obce, obojí je *neoddělitelné*“ (kurzíva R. S.; [10], 125).

Môžeme tak súhlasiť s tvrdením P. Rodriga, že „Patočka objavil v péči o duši podstatu filozofie, to, co jí je nejvlastnější“ ([23], 788), alebo V. Leška, ktorý píše: „Patočkovovo úsilie o *historickú perspektívu*, o vypracovanie *určitej filozofie dejín*, ktorá chce reflektovať európsku skutočnosť ako *starosť o starostlivosť duše*, ostáva tým rozhodujúcim, o čo mu vo filozofii išlo“ ([7], 294). Starostlivosť o dušu ako princíp univerzálneho rozumového *nahliadnutia a spôsobu života z toho vyplývajúceho* sa tak stáva pre Patočku *centrom* jeho filozofie dejín a aj centrom problému *Európy*, ktorý sa viaže k celému prie-

⁵ Tento *duchovný rozmer a smerovanie* filozofie Sokrata a Platona, úlohu ich ideí v zápase s tendenciou k číremu *intelektualizmu* ako k technológii moci, resp. vlády nad svetom v súčasnosti v ponímaní Patočku podrobnejšie analyzuje P. Tholt (pozri [25]).

⁶ Patočka sám hovorí v súvislosti s po-európskou epochou o *planetárnych dejinách*, čo sa v dnešnej dobe „totálnej informovanosti“ nezdá ako nereálne.

behu jej dejín. Preto môže takmer až rezolútne napísať: „... evropské dedičtví je *totéž* v rôznych podobách“ (kurzíva R. S.; [13], 88).

Z tohto pohľadu Patočka podáva aj vymedzenie podstaty európskych dejín, chápaných už ako dejiny *jednotného duchovného útvaru*, ktorého jednotnosť zabezpečuje práve myšlienka starostlivosti o dušu a jej dôsledky: „V dejinách beží o lidské skutky. A lidské skutky majú podobu motivovaného jednaní, ať už je motivováno ekonomicky, nebo jinak. Běží při tom o konání, které *si rozumí*“ (kurzíva R. S.; [16], 344). Podobnú charakteristiku dejín, ktoré tak *oddeľujú pred-dejinných ľudí od dejinných* – a teda Európu, zastúpenú starovekým Gréckom od *ne-Európy* – popisuje aj na inom mieste: „... dějiny vznikají tím, že lidé určitého kulturního okruhu, určitého společenství začnou tvořit v tomto společenství něco takového jako *prostor veřejnosti*“ (kurzíva R. S.). To znamená, že lidé vytvářejí společenství, o kterém sami vědí a které sami chápou jako své *vlastní* dílo, ne jako něco dané vyššími mocnostmi... právě jako svoje vlastní dílo, které vytvářejí jedni pro druhé a kde člověk jako člověk, tzn. ze svobody... vytváří základní předpoklady svého života pro druhé, pro potomky“ ([18], 284). Podľa Patočku sa toto podarilo „jenom na jednom místě naší planety – a vzruch, který tento čin způsobil, trvá svým způsobem dodnes...“ ([18], 284).

Patočka sa teda snaží ukázať, že je to práve koncept starostlivosti o dušu, ktorý *sformoval* a dlhé stáročia formoval cestu európskeho myslenia, a tým aj dejiny *ako* Európu. Túto ideu vyjadruje veľmi jasne: „Rozdělení procesu formování Evropy do tří stupňů: polis, Řím, středověká západní Evropa – je dáno určující řeckou myšlenkou péče o duši“ ([11], 256). Tento koncept starostlivosti o dušu vzniká v gréckej *polis*, kde sa premieta ako individuálny postoj do obce v zmysle sokratovsko-platonskej analógie duše a obce. Ako *dedičstvo* ho po páde polis preberá Rímska ríša, samozrejme s jeho modifikáciou⁷ ako „úspěšná polis“ (Pozri [9], 797), so svojou snahou o právne zakotvenie pomerov v ríši a s *vonkajšími* úspechmi pri rozširovaní svojho územia.

Tu sa Patočka vážne zamýšľa nad otázkou, či bola vôbec Rímska ríša schopná *plnohodnotne* prijať tento grécky element. Odpovedá, že iba *čiasťočne*: Rímsky štát bol totiž štátom, ktorý chcel „vládnout za všech okolností“ ([22], 259). Avšak je tu podstatný rozdiel: „Vládnout znamená mít. Proti tomu stojí řecká myšlenka, že stát má být státem spravedlnosti a práva, státem tří platných ctností, aby spravedlivý člověk... mohl v takovém státě žít“ ([22], 259).

Práve toto *kolísanie* medzi snahou vládnuť, často za každú cenu, ktorá sa prejavila nakoniec zánikom republiky a vznikom cisárstva ako *absolútne neobmedzenej vlády*, a vplyv gréckej (platonskej) myšlienky, že „člověk musí mít stát, ve kterém by mohl myslit a konat, aniž by nevyhnutelně přišel do konfliktu s faktickým státem, který ho zničí“ ([22], 259), viedlo nakoniec k zániku Rímskej ríše. Duchovná hodnota pôvodnej gréckej myšlienky sa v nej totiž postupne stratila. Preto Patočka označuje aj Rímsku ríšu za „Imperium, které nebylo *sacrum*...“ ([22], 258), hoci sa za také považovalo. Nebolo inštitúciou založenou na duchovnom a zároveň na svetskom princípe.

⁷ K tejto modifikácii gréckej starostlivosti o dušu Rimani pozri bližšie napríklad ([12], 797 – 798; [20], 336 – 337).

Po páde Rímskej ríše sa pôvodný duchovný koncept Európy – princíp starostlivosti o dušu – premieta v stredoveku s novou obrovskou silou pod vplyvom kresťanstva najmä do západokresťanskej myšlienky *sacrum imperium* a za jej nositeľa označuje Patočka predovšetkým Západorímsku ríšu, ktorá „vytvára mnohem širší lidské společenství, než bylo římsko-mediteránní, a zároveň kázní prohlubuje člověka vnitřního“ ([13], 88). Tu vidí Patočka znova vplyv myšlienky starostlivosti o dušu (modifikovanej do idey platonského štátu) a „myšlenka *sacrum imperium* je jen návrat k tomuto přesvědčení, že lidský život je třeba budovat na základě poslední, nejvyšší pravdy“ ([22], 259). Tak získava novú silu kresťanská myšlienka *duchovnej moci*, postupne získavajúca *samostatnosť* a *nezávislosť* od moci svetskej. V Európe vzniká „něco jako internacionální organizace národů, ... nejruznějších tradic a stupňů vývoje“ ([22], 258).

Kresťanstvo má na rozdiel od gréckej a rímskej podoby starostlivosti o dušu omnoho väčší (duchovný, časový aj územný) *vnútorný* i *vonkajší* rozsah a vplyv. Postupne sa stáva najväčším a najvplyvnejším duchovným hnutím, prekračujúcim nielen geografické, ale najmä duchovné hranice Európy. Silným *vnútorným* motívom je tu motív *osobnej zodpovednosti* človeka za dedičný hriech, a to zodpovednosti voči *osobnému* Bohu.⁸ Pre tieto vonkajšie, ale hlavne vnútorné atribúty nazýva Patočka kresťanstvo „dosud největším a nepřekonaným, ale též do konce nedomyšleným vzmachem, který člověka uschopnil k boji proti úpadku“ ([13], 108).

Aké sú teda podľa Patočku rozhodujúce míľniky, ale aj dejinné katastrofy, ktoré určoovali osud (nielen) duchovnej Európy? „Za prvé (je to – R. S.), katastrofa polis s dedičtívm starostí o dušu a katastrofa rímskeho impéria s dedičtívm řeckého dedičtívm, které nedokázalo vtělit ve svoji realitu. Za druhé myšlenka *sacrum imperium*... z tohoto dedičtívm vyrostla Evropa a roste z něho až do 15. století“ ([22], 259). V 15. storočí dochádza však k situácii, že v prípade rímskeho dedičtívm „princip vládnout a mít vyšel znovu na povrch. Myšlenkou *sacrum imperium* byl totiž spíše překryt než překonán“ ([22], 259). Tejto staro-novej tendencii kresťanstvo nielen nedokáže zabrániť, ale dokonca ju postupne začína podporovať. A to je pre Patočku *začiatok konca* Európy.

2. Koniec Európy. V súvislosti s ústredným motívom Európy – *starostlivosťou o dušu* – Patočka argumentuje: „Evropa jakožto Evropa vznikla z... motivu, z péče o duši, a... zanikla následkem toho, že na ni zapomněla“ ([16], 210). Ako k tomu došlo? V období od 15. – 16. storočia začína Európa a to, čo ju ňou robilo, *upadať*. Ide o pozvoľný proces, ktorého začiatok vidí Patočka v obnovení uvedeného rímskeho princípu *vládnúť a mať*, podporovaného kresťanskou cirkvou v záujme rozširovania kresťanstva samého. Cirkev podľa Patočku v tomto období stráca svoju duchovnú autoritu a silu, keď „posiluje všechny teritoriální emancipační tendence... Romanita církevního křesťanství se projevuje v tendenci k expanzi...“ ([21], 268). *Romanitou* nazýva Patočka *rezíduum* vplyvu rímskej ríše na kresťanstvo s jej princípom *vládnúť a mať*.

Tento princíp postupne vytláča pôvodnú duchovnosť – starostlivosť o dušu v jej rôz-

⁸ Tomuto aspektu, teda *zodpovednosti* ako jednému z hlavných princípov Patočkovho chápania Európy, sa venuje vo svojej interpretácii J. Derrida (pozri [1]).

nych podobách – a dláždí cestu Európe k ovládnutiu sveta. Začína sa európska *kolonizácia* a dochádza „ke skoku přes moře – ke skoku po bohatství... Evropa se stává majetníkem, či spíš lupičem světového bohatství, a to je přechod pozdního středověku do renesance a reformace...“ ([22], 260). Práve o tejto dobe Patočka píše, že sa v nej všetko „zmenilo a že se změnilo také to, co člověka obracelo k péči o duši... Moudrost, statečnost a disciplinovanost... byli nahrazeny principem *mít a vládnout*“ (kurzíva R. S.; [22], 260). Spolu s kolonizáciou vznikajú aj stredoveké mestá, ktoré sú svojím charakterom úplne iné ako mestá antické, pričom mnohé z nich bohatnú práve vďaka kolonizácii. Od tohto obdobia, pre vývoj Európy zdanlivo veľmi pozitívneho a produktívneho, vystupuje do popredia iná téma, zmocňujúca sa postupne politiky, ekonómie, duchovnosti, vedenia a ďalších oblastí, ktoré sú takto postupne pretvárané: „Nikoli starost *o duši*, starost *být*, nýbrž starost *mít*, starost o vnější svět a jeho ovládnutí se stává dominantní“ ([13], 88).

Stredovek je vystriedaný obdobím novoveku a ten je charakterizovaný úplne *novou ideou vedenia a poznania*, ktorú ako prvý formuluje F. Bacon. Táto idea je pre Patočku „hluboce odlišnou od té, která ovládá starost, péči o duši: vědění je moc, jenom účinné vědění je skutečné vědění“ ([13], 89). Je to zrod novovekej *modernej racionality* a s ňou aj *modernej prírodovedy*, ktorý vidí nielen Patočka, ale aj mnoho iných mysliteľov a historikov ako dôležitý *medzník* vo vzťahu človeka a sveta.⁹ Z pohľadu Patočkovho chápania problému Európy by sme mohli tento medzník snáď označiť ako *druhý bod zlomu*, tentoraz v odlišnom zmysle, ktorý podstatným spôsobom ovplyvnil osudy Európy.

Dôsledky tejto zmeny sú pre Európu, pochopenú ako *duchovný útvar*, d'alekosiahle. Starostlivosť o dušu, pôvodne podstatný duchovný princíp a myšlienka Európy, sa postupne stali nepoznatelnými „pod nánosom něčeho, co by se dalo nazvat starostí, péčí o *zmocnění se světa*“ ([16], 228). Práve toto je podľa Patočku tou dejinnou udalosťou, ktorá urobila síce z Európy čosi neporovnateľné s ostatným svetom, ale na druhej strane „více nežli cokoli jiného obsahovala v sobě zároveň zárodek toho, ...že *Evropa zanikla* a pravděpodobně navždycky“ ([16], 228). Kolonizácia sa Európe vracia vo forme americkej myšlienky *revolúcie*, ktorá ju spätne naplno zasahuje, predovšetkým vo vyspelom Francúzsku.

Nová duchovná situácia v Európe, a najmä v Anglicku a vo Francúzsku, bola už pred revolúciou vystupňovaná prehĺbenou racionalizáciou Európy v *osvietenstve*. Patočka nehodnotí osvietenstvo a jeho úlohu v dejinnom vývoji Európy len pozitívne. Osvietenstvo prináša do duchovného pohybu Európy vedenie, ktoré chce byť a je *účinné*, a preto sa sústreďuje hlavne na myšlienku *působenia a dôsledkov* vedenia ako vedenia *užitečného*: „Naše vědění se dostává do úzkého styku s osobním úspěchem či neúspěchem. Osvícenství přineslo Evropě majetnický monopol vědy a techniky“ ([22], 260).

Zrejme najdôležitejším produktom osvietenského pohybu je podľa Patočku *moderná veda* a všetky jej nové odvetvia. V tejto vede sa čoraz viac „projevuje duch technického

⁹ Veľmi veľký význam pripisuje vzniku modernej racionality a vedy napríklad E. Husserl, ktorý jasne pochopil diferenciu medzi *prirodeným svetom* a *vedeckým svetom*. Ide o problém, ktorý síce ako prvý traktuje Husserl vo svojom poslednom (už nedokončenom) veľkom diele *Kriza európskych vied a transcendentálna fenomenológia* (pozri [4]), ale veľmi významným spôsobom ho rozpracuje práve Patočka.

ovládání“ a princíp „ovládnutí před pochopením“ ([13], 90). Veda sa čoraz viac prejavuje ako *technika*, ktorá sa postupne stáva nezávislou, a tým vytláča na perifériu metafyzické (z pohľadu techniky nevedecké) myslenie a duchovný odkaz *pôvodnej* Európy. Toto osamostatnenie je, píše Patočka, pociťované „jako ohrožení toho nejsvětějšího a nejdůležitějšího“, a to predovšetkým v Nemecku, ktoré bolo poznačené „zvýšenou účastí laiků“ ([21], 272) na kresťanstve v dôsledku reformácie. Aj preto Patočka vníma nemeckú klasickú filozofiu ako *posledný pokus* „postavit proti osvícenskému zvnějšnění vzpomínku na nitro, niternou říši duchů, na ducha jako božský element, který je v přírodě a dějinách tím jedině působícím a skutečným“ ([21], 273).

Tento pokus o „obrat evropského ducha“ ([13], 92) dospieva k svojmu vrcholu v takmer dokonalom Hegelovom filozofickom systéme: „Neboť duch jako v sobě vše chápající a zpět do sebe pojímající je nejextrémnější myslitelná niternost“ ([21], 273). Tento *obdivuhodný obrat*, ako ho Patočka nazýva, naplnil takmer celé 19. storočie a mal za následok opätovné prebudenie umeleckej a mysliteľskej duchovnej činnosti v mnohých oblastiach kultúry a spoločnosti, avšak už len akoby pribrzdil rastúcu silu modernej vedeckej racionality. Sila tohto duchovného obratu sa postupne vyčerpáva a následne sa „opět dere do popředí základní osvícenská tendence se svým nepřátelstvím vůči církvi, dostávají se ke slovu varianty podtrhující objektivitu, přírodu v prostoru i v člověku“ ([21], 273). Preto 19. storočie pokladá Patočka za *posledné európske storočie*, ktoré však nevyriešilo problémy storočia predchádzajúceho.

Dôležitým činiteľom sa v dejinách modernej Európy stáva *partikularizmus*, ktorý postupne vyústi v niektorých štátoch až do vypätého *nacionalizmu*. K týmto tendenciam sa pridávajú ešte priemyselná revolúcia a postupný vznik modernej *kapitalistickej* spoločnosti. Spolu s ňou vzniká ako určitý protipól *socialistické* hnutie, ktoré postupne silnie. Nemecko ako bývalé *centrum Európy* – od čias Svätej rímskej ríše národa nemeckého ako nástupcu Rímskej ríše – stráca svoje postavenie, pretože „věnovalo celou energii své tisícileté existence na budování sacrum imperium a vstoupilo jako poslední do soutěže národů. Bylo posledním universalistickým prvkem v Evropě“ ([22], 261).

Do hry postupne, ale s narastajúcim politickým, ekonomickým a aj vojenským tlakom vstupujú *dediči* Európy, predovšetkým dve mocnosti – USA a Rusko – jedna na západe a druhá na východe. Tak je podľa Patočku „stará nadnárodní *Evropa* stlačena mezi dvěma obrovskými říšemi, dvěma závažími, která kdysi vznikla z jejího skoku po bohatství“ ([22], 261).

Uvedené faktory, ale isto aj viaceré ďalšie sa podieľajú podľa Patočku na tom, že hoci má Európa v tomto období zásluhou priemyselnej revolúcie výlučné vlastníctvo *modernej techniky*, ktorá jej prináša navonok zdanlivo obrovskú *moc* a umožňuje jej expanziu vo forme *imperializmu*, nie je schopná sa ako určitý celok sama s touto situáciou *vnútorne* vyrovnáť. Preto je Európa „koncem 19. století na prahu zhroucení a její dědicové už čekají na kořist... Evropský člověk si uvědomuje, že mravní základ pravdy je mu cizí“ ([22], 261). Zákonitým dôsledkom tohto vývoja je potom *nililismus* ako duchovná bezvýchodiskovosť, Patočkom analyzovaný na príklade Nietzscheho, ktorý podľa neho len radikálne vyslovil to, čo ľudia v Európe pociťovali.

Európa sa na začiatku 20. storočia ocitá v neblahej situácii a postupne prichádza

udalosť, ktorá predznamenáva to, čo nás vo vzťahu k nej v tejto súvislosti predovšetkým zaujíma – *koniec Európy*. „První světová válka byla *rozhodujícím* krokem na této cestě“ ([21], 275), píše Patočka. Táto vojna bola pre Európu len zdanlivým východiskom, no v skutočnosti ukázala len *nerozhodnosť* a *neodhodlanosť* zdanlivých európskych mocností a výraz ich duchovného úpadku. Napriek tomu „nechali pracovať celý širý svet a veľký jeho priemysel na zničenie mocenského postavení Evropy a její světové prestiže“ ([21], 275). Patočkovo hodnotenie prvej svetovej vojny je v *Kacířských esejích o filozofii dějin* jednoznačné: „První válka je rozhodující událost v dějinách 20. století. Rozhodla o celém jejich rázu. Že sa proměna světa v laboratoř... musí dít válečně, ukázala právě tato válka“ ([13], 121). Patočka ju však chápe ako *vyvrcholenie* vývoja započatého v novoveku (tento pomyselný medzník sme v tomto texte nazvali *druhým bodom zlomu*); bol to teda „definitivní průlom toho pochopení jsoucna, které započalo v 17. věku vznikem mechanické přírodovědy...“ ([13], 121).

Prvá svetová vojna znamená pre ľudí obrovský *otras*. Tomuto otrasu, „který měl za následek odsun Evropy z jejího tradičního duchovního i mocenského postavení, příkládá Patočka... klíčový význam“ ([3], 490).

Druhá svetová vojna je potom ako *vyvrcholenie* prvej práve tou udalosťou, v ktorej nastáva samotný *koniec Európy*. Európy, ktorá sa „budovala po více než tisíc roků, zvíklala během několika staletí a zničila za třicet let, ohraničených dvěma *světovými válkami*, které... tvoří ve skutečnosti jedinou“ ([13], 84). Dôležité je však to, že Patočka hodnotí *zánik* Európy ako jednotného útvaru ako „daleko nejvýznamnější událost světových dějin, možná dokonce sám jejich konec nebo počátek konce...“ ([13], 84).

* * *

V štúdiu som sa pokúsil ukázať istú genézu *Európy* tak, ako je prítomná a vypovedaná v Patočkovej filozofii dejín. Vráťme sa na záver k zdanlivému paradoxu: Je teda koniec *Európy* tak, ako ho traktuje Patočka, zároveň *koncom dejín*? V akom zmysle toto spojenie chápe Patočka? Ako to, že hovorí o konci Európy a zároveň jedným dychom o konci dejín?

Odpoveď musíme zrejme hľadať v Patočkovom chápaní *dejín ako dejín Európy* tak, ako sme sa to už snažili odkryť. Išlo o odkrytie duchovného princípu starostlivosti o dušu ako možnosti „Žít na vyšší úrovni, než je ta biologická, žít na úrovni svobody“ ([20], 335). Biologickou úrovňou rozumie totiž Patočka spôsob života v *pred-dejinnom* období, teda pred vznikom dejín v gréckej polis, dejín, ktoré vznikli ako „povznesení z úpadku“ ([13], 104). V tejto súvislosti sa vo vzťahu k súčasnosti Patočka pýta: „... není tato civilizace, na níž závisí naše žití-bytí, něčím, co v sobě má úpadkové rysy“ ([17], 426)? Keďže dejiny, ako ich chápe Patočka, sú *dejinami vzmachu z úpadku*, nenachádzame sa práve vo fáze úpadku, v období *po-dejinnom* (Patočkom nazývanom doba *po-Európska*), teda v istom zmysle v období *návratu*, samozrejme, na omnoho vyššej technologickej úrovni, k úrovni pred-dejinnej? Nie je to, radikálne vzaté, znova akési *pasívne prijímanie*, či dokonca vnučovanie si dejinami-*Európou* stále znova *otraseného* a dnes pohodlne *akceptovaného* zmyslu? Stačí si predsa spomenúť na nejedno umelecké (aj menej umelecké) dielo, ktoré sa snaží nejakým spôsobom vykresliť hoci len neveľmi vzdialenú *budúcnosť*. Koľko takýchto diel je optimistických? Koľko duchovného rozmeru oproti síce technicky vyspe-

lému, ale v podstate biologickému rozmeru v týchto dielach nachádzame?

Možno ešte horšie je na tom iná oblasť – oblasť politiky. Tu sa vynára otázka: Je možné vôbec v princípe porovnať dnešnú politiku s politikou pôvodnou, vychádzajúcou „ze zásadní rovnosti ve svobodě“ ([15], 506)? Patočka k tomu uvádza: „V dnešní době vidíme přece docela jasně, že tam, kde porozumění skutečnosti, v němž společnost jako celek převážně žije, se zase chýlí k tomu, aby – sice složitým a rafinovaným způsobem – ten sebeztravující život¹⁰ udělalo centrem, že tam zároveň mizí něco takového jako vlastní lidskost. Vypadá to tak, jakoby na začátku dějin stálo lidské centrování kolem života biologického a sebeztravujícího, a jakoby na opačném konci, tam, kde stojí člověk dnes, opět se vynořovala tato zvláštní figura lidského života“ ([14], 9). Patočka sa oprávnene pýta, ako je vôbec možné, že „člověk, který vyšel ze stadia předhistorického, se po projití dějinným procesem zase vrací k něčemu takovému, jako je ta biologická úroveň“ ([14], 9)? Toto obdobie sa zdá byť z pohľadu Európy a jej konca ako konca dejín pochopených v tom zmysle, ako sme sa to snažili ukázať vyššie, „stavem jakési nové *bezdějinnosti*, do něhož paradoxně dějiny vyústily“ (kurzíva R. S; [2], 44).

Patočka však nepredkladá vo svojej koncepcii filozofie dejín nijaký cyklický model dejín, nehovorí o žiadnej ideí *večného návratu*. Veľmi dobre si uvedomuje, že by to bol „paradox dějin, ústících do před-dějinnosti“ ([13], 79). Je tu podstatný rozdiel: pôvodné preddejinné obdobie ani zďaleka *nie je to isté* čo súčasné *po-dejinné* (*bezdejinné* – ak použijeme slová I. Dubskeho) obdobie. Zásadná odlišnosť spočíva v pochopení a v prijímaní *zmyslu dejín*:¹¹ „Předdějinnost není charakterizována odsmysleností, není nihilistická jako naše současnost. Předdějinnost je smysl skromný, ale ne relativní... V tomto skromném smyslu může člověk... žít ve smíru se jsoucnem, a ne v pustošivém zápase s ním“ ([13], 80).

Zdá sa teda, že *Európa*, a s ňou aj *dejiny ako Európa*, ako to, čo robilo *Európu* tým, čím po dlhé stáročia bola – tak, ako to predkladá Patočka vo svojej filozofii dejín –, skutočne *zanikla*. Po 2. svetovej vojne nastáva to, čo Patočka nazýva *dobou poeurópskou*, keď dejiny už nie sú dejinami *Európy*, teda dejinami starostlivosti o dušu v dejinných metamorfózach, ale stávajú sa dejinami *planetárnymi*. Patočka vo svojej neskoršej filozofii dejín jasne poukazuje na „symptomy duchovního rozkladu evropského věku“ ([10], 87), na *dedičstvo Európy*, ktoré so všetkými pozitívnymi aj negatívnymi prejavmi prijímajú dediči *Európy*. Konfrontuje ich s príznakmi novej, súčasnej *po-európskej epochy* a spolu s tým popisuje aj vznik nových planetárnych dejín, ktoré už ale *nie sú dejinami Európy* v tom *starom* zmysle.

LITERATÚRA

- [1] DERRIDA, J.: Tajemství, kacířství a odpovědnost: Patočkova Evropa. In: *Filosofický časopis*, roč. 40, 1992, č. 4 – 5, s. 551 – 573, 857 – 867.
- [2] DUBSKÝ, I.: *Filosof Jan Patočka*. Praha: Oikoymenth 1997.
- [3] HÁLA, V.: Duchovní člověk a „majitelé rozumu“. In: *Filozofia*, roč. 62, č. 6, 2007, s. 487 – 496.

¹⁰ Sebastravující život je termín, ktorý Patočka preberá od Hannah Arendtovej.

¹¹ Týmto problémom, na ktorého analýzu tu už niet priestoru, sa zaoberá takmer celá *tretia kacír-ska esej* (pozri ([13], 61 – 83).

- [4] HUSSERL, E.: *Krise evropských věd a transcendentální fenomenologie. Úvod do fenomenologické filozofie*. Prel. H. Kubová, O. Kuba, Praha: Academia 1996.
- [5] CHVATÍK, I.: *Zodpovědnost „otřesených“*. Rukopis připravovaný I. Chvatíkem do tlače. Za poskytnutí tohoto textu děkuji autorovi.
- [6] CHVATÍK, I.: Náboženství, nebo politika? In: *Reflexe*, č. 33, 2007, s. 9 – 20.
- [7] LEŠKO, V.: *Filozofia dejín filozofie*. Prešov: v. n. 2004.
- [8] PALOUŠ, M.: Filozofovat se Sokratem. In: *Filosofický časopis*, roč. 38, 1990, č. 1 – 2, s. 45 – 58.
- [9] PATOČKA, J.: Co je Evropa – šest zlomků. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [10] PATOČKA, J.: Evropa a doba poevropská. In: Patočka, J.: *Péče o duši II*. Praha: Oikoymenh 1999.
- [11] PATOČKA, J.: Evropa a její dědictví. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [12] PATOČKA, J.: „Impérium“. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [13] PATOČKA, J.: Kacířské eseje o filosofii dějin. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [14] PATOČKA, J.: Křesťanství a přirozený svět. In: Patočka, J.: *Přirozený svět a pohyb lidské existence*, svazek III., Praha: samizdat 1980.
- [15] PATOČKA, J.: Pět zlomků ke schématu dějin. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [16] PATOČKA, J.: Platón a Evropa. In: Patočka, J.: *Péče o duši II*. Praha: Oikoymenh 1999.
- [17] PATOČKA, J.: Poznámky posluchačů z přednášky *Vznik a konec Evropy*. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [18] PATOČKA, J.: Problém počátku a místa dějin. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [19] PATOČKA, J.: O počátku dějin. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [20] PATOČKA, J.: Shrnutí a diskuse. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [21] PATOČKA, J.: Schéma dějin. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [22] PATOČKA, J.: Zamyšlení nad Evropou. In: Patočka, J.: *Péče o duši III*. Praha: Oikoymenh 2002.
- [23] RODRIGO, P.: Jan Patočka, Platón a fenomenologie. In: *Filosofický časopis*, roč. 45, 1997, č. 5, s. 787 – 795.
- [24] THOLT, P.: Jan Patočka: Filozofia ako koncept starostlivosti o dušu. In: *Filozofia*, roč. 61, č. 5, 2006, s. 367 – 384.
- [25] THOLT, P.: Intelektuál a duchovný človek. In: Sisáková, O. – Cehelník, M. – Navrátilová, D. (eds.): *Reformulácie antropologickej otázky v súčasnej filozofii*. Prešov: Vyd. Filozofická fakulta PU 2007, s. 132 – 142.

Príspevok vznikol ako súčasť riešenia grantového projektu na Katedre filozofie a dejín filozofie FF UPJŠ v Košiciach VEGA 1/4679/07 *Asubjektívna fenomenológia Jana Patočku a dejiny filozofie*.

Mgr. Róbert Stojka
 Katedra filozofie a dejín filozofie FF UPJŠ
 Petzvalova 4
 040 11 Košice
 SR
 e-mail: robert.stojka@upjs.sk